

ПОНЯТТЯ СПОСІБ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В РОЗКРИТТІ ТА РОЗСЛІДУВАННІ

І.ГОРА,

доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики Національної академії Служби безпеки України

SUMMARY

In the states, grounding on position of different sciences, the notion of the way of committing a crime is formulated, its form and content are outlined, the category "The way of committing a crime" and its place in crime detection science are considered.

* * *

Основываясь на положениях различных наук, в статье сформулировано понятие способа совершения преступления, очерчено его содержание и сущность, рассмотрена категория "способ совершения преступления" и ее место в криминалистике.

* * *

Ґрунтуючись на положеннях різних наук у статті сформульовано поняття способу вчинення злочину, окреслено його зміст та сутність, розглянуто категорію «спосіб вчинення злочину» та її місце у криміналістиці.

Постановка проблеми. В сучасний соціально-економічний період спостерігається сплеск злочинності, пов'язаної з порушенням конституційних прав і свобод громадян, убивствами, викраданнями людей, терористичними актами, корупцією та іншими небезпечними злочинами. Тому не є випадковою та обставина, що криміналізація суспільства в ряду існуючих загроз посідає чільне місце. Це ставить перед наукою, законодавчою та правоохоронною практикою завдання негайної розробки та реалізації нових підходів до боротьби із злочинністю, відшукування нових методів протидії різноманітним злочинним проявам, вжиття ефективних заходів, що відповідають реаліям сьогодення. Якісні зміни у структурі злочинності викликають необхідність пошуку нових рішень і активних заходів для вирішення проблем удосконалення діяльності правоохоронних органів із захисту прав та свобод людини і громадянина, охорони правопорядку і забезпечення суспільної безпеки.

лістика зробила вже багато, то відносно злочинної діяльності вона обмежувалась збиранням даних про способи вчинення злочинів і визначенням типових слідів, котрі залишаються внаслідок використання того чи іншого способу.

Пізнання злочинної діяльності, у ґносеологічному плані, достатньо складний процес. Його складність зумовлена, на нашу думку, двома суттєвими обставинами. З одного боку, злочинність і злочини як об'єкт наукових досліджень, не відносяться до суто криміналістичних й досліджуються низкою юридичних наук. У цьому зв'язку суттєвого значення набуває визначення специфіки криміналістичного розуміння злочинного явища, на фоні розвинутих в межах інших наук уявлень про нього. З іншого боку, злочинна діяльність не завжди входила до об'єкта й, відповідно, до предмета криміналістичного пізнання, і на сьогодні в криміналістичній теорії не має повного й несуперечливого розуміння злочинної діяльності та методів її дослідження. Криміналістичне знання про злочинну діяльність відноситься до тих нових наукових понять і концепцій, теоретичний зміст та методологічні функції яких залишаються не з'ясованими [2, с.64]. О.Ф.Лубін, підкреслюючи спонтанний характер досліджень злочинної діяльності у криміналістиці, вважає, що сьогодні пізнаваль-

Оезумовно, що науки кримінально-правового циклу, які вивчають злочинність і заходи боротьби з нею, не можуть залишатися в стороні від вирішення цього завдання. Статтею 91 Кримінального процесуального кодексу України визначається, що у кримінальному провадженні підлягають доказуванню: подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують

чи пом'якшують покарання, які включають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження та ін. [1].

Значне місце у вирішенні цих проблем займає й криміналістика, соціальною функцією котрої є озброєння органів розслідування і правосуддя сучасними методами пошуку істини в її кримінально-правовому розумінні. Емпіричною базою для криміналістики є вивчення двох видів людської діяльності: злочинної і діяльності з виявлення, розкриття й розслідування злочинів. Якщо для діяльності з розкриття й розслідування злочинів криміна-

на ситуація змінилася [3, с.16].

Сьогодні необхідне вивчення всіх аспектів виникнення і функціонування злочинної діяльності як самостійного явища загалом, так і на рівні здійснення конкретної злочинної діяльності окремим індивідом або групою осіб. Щодо цього В.В. Тищенко зазначає, що проблема злочинної діяльності, її характеру, форм і видів, ознак, структури, а також особливостей розслідування заслуговує на подальшу розробку в криміналістичній науці з метою підвищення ефективності методів, прийомів і засобів розкриття і попередження злочинів [4, с.109].

Центральний момент у генезисі злочинної поведінки — спосіб. Саме спосіб вчинення злочину є тією головною якісною характеристикою діяльності злочинця, яка найтісніше взаємопов'язана з властивостями інших елементів злочинної події. Вивчаючи характер актів поведінки слідчий може вийти на встановлення мотиву і мети злочину, визначити шлях для встановлення психологічного контакту з обвинуваченим, обрати для конкретного випадку тактичні прийоми проведення окремих слідчих дій і вирішити багато інших криміналістичних завдань. Спосіб вчинення злочину — не просто сума або якийсь комплекс поведінкових актів, а визначена цілісна структура поведінки, що є певною системою. Отже, як будь-яка система, що має певну структуру, спосіб вчинення злочину утворюється із взаємопов'язаних елементів, актів поведінки, спрямованих на підготовку, вчинення і приховування злочину. Ці акти поведінки — дії, операції, прийоми — сполучаються за певною ієрархією і субординацією як частини цілеспрямованої вольової діяльності [5, 73].

М.І. Снікеєв зазначає, що спосіб вчинення злочину — це система прийомів, дій, операційних комплексів, зумовлених метою і мотивами дій, психічними і фізичними якостями особи, в яких виявляються психофізіологічні і характерологічні особливості людини, її знання, вміння, навички, звички і ставлення до різних проявів дійсності. Для кожного злочину існує свій системний “набір”, комплекс дій і операцій. У

кожної людини також є система узагальнених дій, що свідчать про її індивідуальні особливості. Ці комплекси так само індивідуалізовані, як і папілярні візерунки пальців, проте, відрізняючись від останніх, сліди цих комплексів завжди залишаються на місці злочину [6, 105].

Проблема способу вчинення злочину як одна з ключових у кримінальному праві і криміналістиці залишається як і раніше дискусійною. Кримінально-правовий аспект способу вчинення злочину пов'язують з його характеристикою як одного з елементів об'єктивної сторони складу злочину. Так, В.Н. Кудряцев під способом здійснення злочину розуміє сукупність прийомів, які злочинець використовує, реалізуючи свої наміри. У деяких випадках спосіб вчинення злочину визначає кримінально-правову норму і зумовлює караність діяння, зважаючи при цьому на безпеку способу вчинення злочину для об'єкта зазіхання, частоту його реалізації на практиці та юридичну можливість криміналізації [7, 110]. Кожний конкретний злочин вчинюється певними особами, у визначений час, у конкретному місці і чітко вираженим способом. Водночас законодавець не вважає за необхідне зазначати ці обставини у кожній конкретній кримінально-правовій нормі. Адже недоцільно та й неможливо визначити і розтлумачити у законі всі поняття і терміни, що вживаються у правовій науці і на практиці. Це стосується і способу вчинення злочину. Зокрема, спосіб уведено до диспозиції кримінально-правових норм лише для тих випадків, коли він визначає кримінальну караність діяння або впливає на характер суспільної небезпечності злочинного діяння.

У кримінальному праві спосіб вчинення злочину пов'язаний з іншими елементами його об'єктивної сторони і відбиває власне злочинне діяння, стає засадою для класифікації складу злочину, використовується як кваліфікуюча ознака. Прикладом, ст. 67 КК України серед обставин, які обтяжують покарання, називає вчинення злочину загальнонебезпечним способом. Частина 2 ст. 115 КК України встановлює відповідальність за вчинення умисного

вбивства способом, небезпечним для життя багатьох осіб.

Спосіб вчинення злочину, як і кожна з обставин доказування, має подаватись так, щоб у ньому містилися факти, які утворюють відповідну частину об'єктивної істини. У зв'язку з цим Г.Г. Зуйков до предмета доказування відносить дві групи фактів, що відбивають спосіб вчинення злочину: а) такі, що мають кримінально-правове значення; б) такі, які забезпечують необхідну повноту і конкретність описання способу вчинення злочину в обвинувальному висновку й обвинувальному вирокі. До фактів першої групи він відносить такі, що прямо передбачені статтями Особливої частини Кримінального кодексу України як кваліфікуючі вчинене за способом вчинення злочину, а також факти, які характеризують спосіб вчинення злочину як обставини, що обтяжують відповідальність. До фактів другої групи — усе те, що дозволить відповідно до зібраних доказів описати спосіб вчинення злочину таким чином, щоб подія злочину, ступінь суспільної небезпеки злочину й самого злочинця були охарактеризовані досить повно [8, 7].

Встановлення способу вчинення злочину є одним з важливих завдань процесу доказування. Таке вивчення в системі загальних положень методики розгляду злочину вимагає двобічного підходу: з одного боку — як до елемента кримінально-правової характеристики об'єктивної сторони злочину, з іншого — як до елемента процесуальної характеристики в розробці структури пізнання способу вчинення злочину, створення методів і процесуальних форм виявлення і закріплення ознак способу вчинення окремих груп злочинів.

Чітко простежується зв'язок кримінально-правового та процесуального змісту і значення способу вчинення злочинів у структурі обставин, які підлягають доказуванню. Так, В.А. Попелюшко, розглядаючи з погляду кримінального процесу спосіб вчинення злочину як частину предмета доказування, висловився про те, що цей спосіб потрібно однаково розуміти у всіх галузях знання, які включають його у предмет свого дослідження. Водночас він

зазначив, що перевагу варто надавати визначенням, розробленим теорією кримінального права. На його думку, спосіб вчинення злочину — “це певний порядок, метод, послідовність рухів і прийомів, що застосовуються особою для вчинення злочину, форма реалізації дії чи бездіяльності” [9,123]. Такий підхід дозволяє охарактеризувати спосіб вчинення злочину здебільшого з кримінально-правового погляду, тобто як елемент об’єктивної сторони злочину, який може розглядатися в конкретних ситуаціях основною ознакою суспільно небезпечного діяння. Це не дозволяє повною мірою вирішувати ті завдання, які розв’язують інші галузі знань, зокрема криміналістика.

Багато юридичних наук включають до предмета свого дослідження не лише об’єктивну сторону злочину, а і способи його вчинення, приховування, механізми злочину. Криміналістика вивчає більш тривалий проміжок діяльності винуватого у підготовці, вчиненні й приховуванні злочину, ніж це необхідно для кримінально-правової оцінки, оскільки її найчастіше цікавлять джерела зародження протиправних намірів, дії з підготовки злочину і засобів вчинення злочину, а також із вивчення злочинцем майбутньої жертви і властивостей предмета зазіхання. Криміналістів цікавить, як підшуковувалися знаряддя злочину і співучасники, як планувалося знищення слідів злочину і приховання викраденого майна, якими прийомами і методами можна “вирахувати” характеристики злочинної діяльності винуватого, дій потерпілого та інших випадкових учасників злочинної події.

Практична значимість криміналістичного аспекту злочинної діяльності вбачається ще й у використанні під час розслідування даних про ті елементи поведінки суб’єкта, які хоча й не мають власне злочинних характеристик, але пов’язані з учиненням злочину.

У криміналістиці спосіб вчинення злочину використовують для розшуку особи, яка вчинила злочин, для з’ясування закономірностей механізму слідоутворення, що в одних випадках дозволяє доказати вчине-

ний спосіб, а в інших ґрунтуючись на закономірності механізму слідоутворення — відшукати інші сліди. Тому багато методик розслідування окремих видів злочинів зважають на цю закономірність. Встановлення повторюваності способу має доказове значення, якщо в процесі розслідування доведено, що особа раніше вчинила злочин аналогічним чином. Зрештою, спосіб вчинення злочину пов’язаний зі способом його приховування [10,172-173]. Отже, чітко простежуються два значення способу вчинення, а саме: 1) розшукове, тобто використання відомостей про спосіб вчинення злочину для розшуку осіб, причетних до нього, слідів, знарядь злочину та інших доказів; 2) пізнавальне, тобто використання відомостей про спосіб для розкриття картини злочину.

Спосіб, що характеризує діяльність злочинця, відбиває відповідну схему зв’язків та відносин елементів, що входять до єдиної структури злочинної діяльності. Тому абсолютно справедливо, на наш погляд, зазначає О.В. Челишева, що спосіб входить до структури механізму злочину як частина функціональних зв’язків окремих елементів цього механізму. Співвідношення понять “механізму” та “способу” полягає в тому, що механізмом охоплюються всі взаємозв’язки, відносини, взаємодія всіх елементів злочинної події, а способом — лише частина. Певний механізм притаманний усьому злочину загалом, а спосіб характеризує лише діяльність злочинця [11,86-87]. Водночас у механізмі конкретного злочину може бути не один, а два й більше способів його вчинення. При цьому способи можуть бути спрямовані не на один, а на кілька об’єктів злочину. Такими, наприклад, є складні механізми злочинів, спрямованих на крадіжку чужого майна, що супроводжуються вбивством, даванням хабарів тощо. Підпорядковуючи свої дії загальному механізмові злочину, злочинець для досягнення своєї мети може застосовувати нові способи, використовувати їх комбінації.

Сьогодні ні у кого не викликає сумніву і не потребує окремого вивчення положення про те, що способом вчинення злочину притаманні

доволі значущі властивості відображення. Саме відображення містить найбільший обсяг інформації про те, як готувався злочин, як і де підшукували, виготовляли знаряддя злочину, інструменти й матеріали, що використовувалися для їх виготовлення, як саме і хто застосовував їх під час учинення злочину тощо. Якщо йдеться про те, що способи вчинення злочину зумовлюють виникнення слідів цього злочину, необхідно водночас розмежувати поняття «механізм слідоутворення» та «механізм вчинення злочину». Якщо механізм слідоутворення багато в чому зумовлюється способом вчинення злочину й характеризується взаємодією слідоутворюючого і слідосприймаючого об’єктів, то механізм злочину містить усю сукупність фактів, що спричиняють виникнення джерел інформації про злочин. Спосіб вчинення злочину характеризує його якісний бік, тоді як механізм вчинення злочину — послідовний, технологічний бік злочинного діяння. Механізм — це система даних, які описують здебільшого часовий, послідовний, динамічний порядок зв’язку окремих етапів, обставин, чинників підготовки, вчинення злочину й приховування його слідів, що дозволяють відтворити технологічну картину процесу його вчинення.

Характерною особливістю багатьох сучасних класифікацій способів вчинення окремих злочинів є те, що в них спосіб вчинення, як правило, описується в аспекті досягнення злочинного результату. Найпростіші способи вчинення злочину не містять у своєму змісті дій з його готування і приховання. Складні, до яких належать, наприклад, велика частина економічних злочинів, в одних випадках містять увесь комплекс дій з готування, вчинення і приховання, а в інших — можуть складатися лише з підготовчих дій, спрямованих на безпосереднє виконання злочинного наміру. Окремі умисні злочини можуть вчинюватися без попереднього готування, але з подальшим вживанням заходів для їхнього приховання. Окремі злочини можуть мати демонстративний характер, як наприклад, тероризм, захоплення заручників, що передба-

час умисне невжиття заходів щодо приховання слідів злочину і причетності до нього конкретних екстремістських організацій, осіб.

На нашу думку, спосіб вчинення злочину охоплює систему взаємопов'язаних дій суб'єкта (або утримання від них), що вчиняються з певною послідовністю, із застосуванням різних знарядь і засобів та спрямовані на досягнення мети злочину. Для криміналістичної характеристики способу вчинення злочину важливі насамперед ті його сторони, що відбуваються назовні, і відтак мають досить високий ступінь інформативності. Виходячи з цього, вважаємо, що спосіб вчинення злочину — це спосіб дій з готування, вчинення та приховання слідів злочину, що характеризує криміналістично значимі дані про виконавця і застосовані ним засоби та можливості їх застосування у розкритті та розслідуванні злочинів.

Спосіб вчинення злочину — це складна категорія, у якій відбиваються кримінально-правовий, кримінально-процесуальний, судово-психологічний і абсолютно криміналістичний аспекти. Тому необхідно підкреслити, що криміналістичне розуміння способу вчинення злочину не може цілком збігатися з його розумінням в інших науках. Криміналістика вивчає спосіб вчинення злочину як складне явище об'єктивної дійсності, ґрунтуючись на пізнанні закономірностей його формування і відображення, причин і форм його повторюваності, детермінованості. На підставі отриманих результатів криміналістика розробляє засоби, прийоми і методи виявлення, збирання, дослідження і використання в ході розслідування доказів щодо способу вчинення злочину й особистості злочинця.

У зв'язку з цим в юридичних науках, і криміналістиці зокрема, спосіб вчинення злочину розуміється у вузькому й у широкому значенні. У вузькому значенні мається на увазі лише безпосереднє вчинення злочину. Тут однією з обмежувальних точок виступає момент закінчення злочину і завершення дій злочинця, спрямованих на досягнення злочинного результату. Такої позиції дотримуються переважно представ-

ники кримінально-правової науки, які вважають, що готування до злочину є лише актом, який забезпечує його виконання, а дії, спрямовані на приховування злочину, незважаючи на те, чи відбуваються вони після закінчення злочину, у процесі чи до початку його вчинення, не містяться в об'єктивній стороні складу злочину. Тому в кримінально-правовому розумінні спосіб розглядається лише стосовно поведінки в стадії виконання злочину, яким безпосередньо вчинюється дія, передбачена кримінальним законодавством. На цій підставі готування і приховування злочину не відносять до способу його вчинення [12,13]. На рівні конкретного злочинного посягання власне злочинну дію і спосіб її вчинення уявляють як єдиний акт злочинного поведінки, що закінчується досягненням певного результату.

Отже, можна зробити висновок про те, що спосіб вчинення злочину — це складна структура, в якій відбиваються правові, кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти. Проте, криміналістичне розуміння способу не адекватно ні кримінально-правовому, ні кримінально-процесуальному значенню. Криміналістика розглядає спосіб вчинення злочину як складне явище дійсності на основі пізнання закономірностей його формування, причин і форм його повторюваності для розробки прийомів і методів виявлення, збирання та дослідження доказів у кримінальній справі. Криміналістичне значення способу вчинення злочину визначається специфікою виникнення доказів у процесі відображення події злочину в зовнішньому середовищі. Аналізуючи певний спосіб вчинення злочину можна висунути версії, де і які сліди можуть бути залишені, а виявивши сліди злочину можна припустити, яким способом його вчинено. Аналіз і оцінка відомостей, що характеризують злочин з криміналістичних позицій, так чи інакше пов'язані із застосуванням криміналістичної класифікації способів дій злочинця. Така науково обґрунтована класифікація є важливим евристичним засобом в теорії і практиці.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України.
2. Колдин В.Я. Криминалистическое знание преступной деятельности: функции моделирования // Советское государство и право. — 1987. - № 2. — С.63-69.
3. Лубин А.Ф. Механизм преступной деятельности. — Нижний Новгород: Нижегородский юридический институт. — 1997.
4. Тищенко В.В. Криминалистические аспекты изучения преступной деятельности / В.В.Тищенко // Проблемы государства и права Украины: Тем. сборник науч. тр. — К., 1992. — С.106-114.
5. Жордания И.Ш. Психолого-правовая структура способа совершения преступления / И.Ш.Жордания. — Тбилиси: Изд-во «Сабчота Сакартвело», 1977. — 233 с.
6. Еникеев М.И. Юридическая психология: Учебник для вузов. / М.И.Еникеев. — М.: Изд.группа НОРМА-ИНФРА, 2001. — 517 с.
7. Кудрявцев В.Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования / В.Н.Кудрявцев. — М.: ФОРУМ-ИНФРА-М, 1998. — 215 с.
8. Зуйков Г.Г. Установление способа совершения преступления. Лекция. / Г.Г.Зуйков. — М.: Высш. шк.. МВД СССР. — 1970. — 49 с.
9. Попелюшко В.А. Способо совершения преступления как элемент предмета доказывания / В.А.Попелюшко // Сов. государство и право, 1984. - № 1. — С.122-125.
10. Курс криминалистики. Общая часть / отв. Ред.. В.Е.Корноухов. — М.: юристь, 2000. — 784 с.
11. Чельшева О.В. Объект и предмет криминалистики (генезис, державные, перспективы развития): Монография / Под ред. И.А.Возгина. — СПб. : Санкт-Петербургский ун-т МВД России, 2001. — 158 с.
12. Васильев А.Н. Планирование расследования преступления / А.Н. Васильев, Г.Н. Мудьюгин, Н.А. Якубович. — М. : Госюриздат, 1957. — 199 с.